

ДИПЛОМАТИЯ: КОММУНИКАЦИЯ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘРТІП НЕГІЗДЕРІ

Мемлекеттердің жаңа
дипломатияны қолданудағы
ерекшеліктері

Соңғы жылдары сыртқы саясатты жүзеге асыруда кәсіби дипломатияның рөлі төмендеді деп айтып жатады. Бірқатар саясаткерлердің пікірінше, барлық ірі және өткір халықаралық проблемалар дипломаттар емес, сайып келгенде саясаткерлер тарапынан орындалады, ал аралық байланыстарды – елшіліктер атқарып, дипломаттар – өздерінің маңыздылығын жоғалтады дейді. Бұл көзқарас жарамсыз болып саналады, бірақ ол кеңінен таралған және тіпті ықпалды саясаткерлер мен кейбір ғалымдар тарапынан қолдау тапқандықтан, оған тоқталу керек. Ең алдымен, бұқаралық ақпарат құралдары қызметімен толықтырылып, сайып келгенде елшіліктердің жұмысын қажет етпейтініне сенеді, екі қызметте бірдей ақпаратты жинайды, содан кейін оны шифрлайды және радио мен теледидарда таратылған нәрсені қайталайды. Алайда бірқатар елшіліктер (мысалы, француз өкілдіктері) алдымен радионы тыңдайды, таңертеңгі газеттерді оқып, теледидар көріп, содан кейін қабылдаушы елде болып жатқан барлық нәрселер туралы Парижге жеделхаттар жібереді. Әрине, барлық елдердің елшіліктері бұқаралық ақпарат құралдарының есептерін қадағалайды, бірақ біріншіден, бұл ақпараттар негізгі дереккөздері болып табылмайды. Елшіліктер бірінші кезекте әртүрлі билік органдарымен, еліміздің әртүрлі топтарымен сұхбаттасудан сенімді деректерден ақпаратты алады. БАҚ, газеттер және теледидар өте жиі бір-біріне қайшы келеді және ол түпнұсқа болып саналмайды.

Халықаралық жағдайдың күрделене түсуіне байланысты барлық негізгі халықаралық мәселелер тікелей мемлекеттер басшыларының және үкімет басшыларының кездесулерінде шешіледі, сол себепті тек елшілер ғана емес, тіпті сыртқы істер министрлерінің рөлі айтарлықтай төмендеп, маңызды емес болып шыққан сияқты. Ал бұқаралық ақпарат құралдарына келер болсақ, олар елшілердің рөлі төмендеді деген тезис дипломатияның мәнін білмеуінен келіп туындайды дейді. Журналистер алатын және елшілердің ақпараты екі түрлі және айырмашылығы да көп. Дипломаттар бір-біріне жақын және сенім білдірген адамдардан ақпарат алады. Олар тек ақпарат қана алып қоймай, сонымен қатар ақпаратқа толығымен сенім білдіреді. Ертеңгі дереккөзге сілтеме жасай отырып, бұл ақпаратты кім береді? Дипломатиялық ақпарат басқа көздерден алынған мәліметтерге қарағанда, мамандармен талданады. Журналистік басылымдардан айырмашылығы сипаты жағынан барынша объективті. Г. Николсонның пайымдауынша, дипломат фактілерге негізделген ақпараттық жарияланым жасауға ұмтылады. Журналист үшін ақпараттың сенсациялы түрде жариялануы негізгі мақсат болып табылады. Журналистке екінші бір журналист бәсекелесі болып табылса, ал дипломатқа оның әріптесі маңызды орынды алып бір-бірімен ақпарат алмасуда көмекшілер ретінде танылады. Журналистикалық ақпарат, егер бұл мамандықтың маңызды және адал өкілдерінен келсе, елшіліктер туралы ақпаратты толықтыра алады, бірақ ол үкімет әрекетіне негіз бола алмайды. Мұндай рөлді дипломатиялық ақпаратпен ғана жүзеге асыруға болады.

Американдық дипломат А. Уотсон заманауи медиа құралдары дипломатияны күшейтеді деп айтатын адамдарға былай деп жауап береді: Технологияның, әсіресе, байланыс құралдарының жоғарылауы дипломатияға деген қажеттілікті жоғалтқан дәлелдер иллюзорлық болып табылады. Ғасырлар бойы адамдар елшілердің баяндамалары алдында әдетте үстелге (билеушілерге) түскен газеттерді оқи алады. Бірақ журналистика әсері мен жаңалықтарына шоғырланған, журналистердің хабарламалары уақыттың қысымы бойынша жазылған, олар кішігірім елшіліктерге қарағанда әлдеқайда кішірек ақпараттық базаға негізделген. Сонымен қатар, газеттер, әдетте, материалдарын тек ұлы мемлекеттерге немесе қазіргі уақытта елеулі нәрсе орын алған елдерге арнайды. Француз дипломаттары басқа елдердің астаналарында Мондт газетінің материалдарын кеңейту және түзету үшін басып шығаратынын күтуде, бірақ маңызы аз елдерде оқырмандар баспасөзде ештеңе пайда болмайтындығына сенімді болуы мүмкін. Сонымен қатар, цензурасы жоқ демократиялық елдерде де баспасөз хабарламалары журналист алған ақпаратқа жиі сәйкес келмейді, олардың баспасөз басылымдарын газеттің басшылығы басып шығарады, ал цензураның ашық (немесе жасырылған) нысаны бар елдерде журналистер, оны елемей мүмкін емес және тиісінше шетелдік мемлекеттер осы елдерден баспасөз хабарламаларына сақтықпен жақындауға тырысады.

Енді дипломатияның рөлі туралы сөз қозғайық.

Г. Николсон шын мәнінде атап өткендей, қазіргі заманда, тұлға саясатта шешуші фактор бола бастаған кезде, елшінің мінезі мен ақыл-ойы шешуші болады.

Үкіметтің сыртқы саясаты: тәжірибелі адамдарға, адал, теңдестірілген және батыл, қарапайым адамдарға, міндет сезімімен ғана жүретін, айланың қауіптілігін түсінетін және ақылдың маңыздылығын білетін, сақтықты ескеретін адамдарға негізделген болса, онда сыртқы саясат сәтті жүзеге асуы мүмкін. Соңғы онжылдықта дипломатияның рөлі өсті. Сыртқы саясаттың өзекті мәселелері медиа тасқынды жарықтандырғыштар назарында болды және соның салдарынан жақын мұқият қадағаланып отырды. Көптеген халықаралық мәселелер партиялық күрес тақырыбына айналуға мүмкін. Мысалы, Құрама Штаттарда 1996 жылы сыртқы саясат пен дипломатия жетекші позициялардың бірін алды және газеттер оларды мемлекеттің тұрғысынан емес, партиялардың мүдделеріне байланысты қамтыды. Дипломатиялық хабарламалар – дұрыс саясатты дамытуға үлес қосады. Америка Құрама Штаттарының Сыртқы істер министрлігінің 50 жылдығына арналған кездесуде

Мадлен Олбрайт

Мадлен Олбрайт былай деді: «Әйелдер мен ер азаматтар әлеммен жұмыс істеді үйрену керек, ол қалай болғаны туралы емес, қалай болмақ, осы маңызды мәселе.

Батыс Еуропа дипломатиясының реформаларын қарастырайық. Бірқатар елдер дипломатиядағы реформаларды жүзеге асырды, олар: Құрама Штаттар, Ұлыбритания, Франция және басқа да елдер. Францияға келетін болсақ, 1993 жылдан басталып, А. Жюппе Сыртқы істер министрінің лауазымына отырды.

Ален Жюппе француз дипломатиясының міндеттерін былай тұжырымдады:

1. Франция әлемдік аренада тәуелсіз рөл атқаруы керек.
2. Ол басқа мемлекеттердің оған қандай саясат жүргізу керектігін айтуын қаламайды.
3. Басымдықтардың басымдықтары – еуропалық ынтымақтастық. Франция тек өзі Америка Құрама Штаттары немесе Тынық мұхиты аймағы елдерімен бірдей әрекет ете алмайды.
4. Атлантикалық ынтымақтастық – біздің қауіпсіздігіміз негіздерінің бірі.
5. Сыртқы саясаттың идеологиялық сипаты. Ол сыртқы саясат пен дипломатия идеологиясын әлемнің дамуындағы теңдік пен әділдік идеясын қолдауға тиіс деген идеяны ұстанды.

Сыртқы саясат пен дипломатияның идеологиясы француз дипломатиясының практикалық міндеттерімен тығыз байланысты екенін көру қиын емес. Ол осы мақсаттарға жетуді қалай ұйымдастырды? Мақсаттарды жүзеге асыруда келесі тәсілдерді қолданды:

1. Әрбір елші әзірленген стратегиялық бағытты басшылыққа алуы керек, қабылдаушы елде Франция мүдделерін қамтамасыз ету және оны дамытуды жоспарлау керек.
2. Жаңа елші, алты ай өткеннен кейін өзінің стратегиялық жоспарын және нақты ұсыныстарын жібереді. Оның негізгі ережелері министрмен бекітіледі. Англо-американдық үлгідегі елшінің кезекті есеп беру режимі енгізілді.
3. Министрліктер мен елшіліктер арасындағы ақпарат тәртібі едәуір өзгерді, ақпарат тұрақты болды.

Жергілікті мүдделерден гөрі, жеделхат пен басқа да материалдар басып шығарылды және басқа министрліктер мен ведомстволарға басқа француз елшіліктеріне таратылады. Ал енді қазіргі таңдағы ағылшын дипломатиясына тоқталайық. Әдетте Англия дәстүрлердің елі, ол белгілі бір дәрежеде консервативті ел екеніне сенеді. Егер бұлай болса, онда бұл оның дипломатиясына қатысы шамалы. 60-жылдардан бері британдық дипломатиялық қызметі төрт рет реформаланған. Алайда олар жиі түрлі жаңалықтарды енгізіп отырды. Осылайша, елшілер өздерінің міндеттерін орындауға кірісе алады деген тапсырысты енгізді. Британдықтар басқа елде (Англия-Герман өкілдігі) басқа елмен ортақ елшілікті (атап айтқанда, Германияда) құрып осындай жаңашыл сипатты енгізді.

Дипломаттардың және жекелеген мемлекеттердің дипломатиялық қызметтерінің жақындасуы жалғасуда және ірі мемлекеттер арасындағы бірлескен елшіліктерді құру туралы, яғни дипломатиялық қызметтердің ішінара өзара әрекеттесуі туралы мәселе пайда болды.

1988 жылы Францияда бірыңғай дипломатияны қамтамасыз ететін еуропалық саяси конфедерация құрылысы туралы ұсыныстар айтылды. Париж бен Бонн арасындағы келіссөздер барысында аралас дипломаттармен және ауыспалы елшілермен бірлескен елшіліктер құрылды. Ең алдымен, Англия Еуропадағы аумақтық қауіпсіздік пен бейбітшілік алғышарт деп таниды. Британдық сыртқы саясаттың ғасырлар бойы жетекші принципі «билік балансы» немесе «билік тепе-теңдігі» теориясы болды. Бұл Британияның еуропалық құрлықтағы гегемонияны кез келген бір билікпен қамтамасыз етуге жол бермеуін қалағанын көрсетті.

АҚШ дипломатиясының реформаларын талдайық. Ағылшын ғалымы Барстон 1989 жылы жазғандай, «Он жыл бұрын Мемлекеттік департамент қызметкерлері тек саясатпен айналысты және саяси мәселелерге экономикалық, әкімшілік және консулдық қызметтерге басымдық берілді. Соңғы жылдары халықаралық экономика, мұнай, қаржы және сауда секілді проблемаларды алдыңғы қатарға қоя бастады. Бірнеше жыл бұрын президент Клинтон өз көшбасшыларын таңдаған елдер әріптестік және дипломатия тұрғысынан басқа мемлекеттер үшін қолайлы екенін айтты. Бұл сөздерді түсіндіріп, Мемлекеттік хатшының орынбасары Талботтың айтуынша, қазір әлем сауда-саяси (яғни дипломатиялық) бағыттарды орындауға тырысады. Америкалық елшілер саудаға басқа дипломатиялық қызметтерге қарағанда көбірек назар аударады және бұл АҚШ-пен бәсекелес елдерді алаңдатады.

Американдықтар сауда-саттықтың кеңеюі дұрыс нәтижелерге қол жеткізбеуінің себебі неде екенін талдауға кірісіп жатыр. Кейбіреулер елшіліктердің коммерциялық қызметін кеңейту туралы өтініштерін кеңейту жеткіліксіз деген қорытындыға келді. Көптеген елдерде 12-ден астам агенттік сыртқы саудамен айналысады және олардың қызметі келісілмеген болып саналады.

Ұлы державалардың дипломатиясы. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Құрама Штаттар өзін жалғыз держава деп есептей бастады, ал қазіргі заманғы әлемді – жалғыз көшбасшы – Құрама Штаттар басқаратын бір полюсті әлем деп санады. Қазіргі күнде ондай түсініктен кетуде, өйткені әлем экономикасы жахандануда, мемлекеттер бір-бірімен тығыз байланысуда т.с.с. факторлар әсер етуде. Жақында Құрама Штаттар «Herald Tribune» деп аталатын журналда «мускул дипломатиясы» деп аталатын басқа әдістерді қолдануға кірісті, оқырман жаңа дипломатия деген не? деген сұрақ қоюы мүмкін. Бұл ежелгі Римде қолданылған әдіс: «Бөліп ал да билей бер», кейінірек – Ұлыбритания және ең соңында Америка бұл әдісті қолданып келеді. Оны біз ескінің жаңаша қолданылуы деп те атасақ қателеспейміз. Қауіптерге жол бермеу үшін Құрама Штаттардың бір жағынан мақсатты сыртқы саясат пен парасатты дипломатияға ие болуы керек, ал екінші жағынан әлсіз мемлекеттердің досы мен қорғаушысының имиджін күшейтуі керек.

Джон Кеннедидің «қырғиқабақ соғыс» кезінде айтқан сөздері: «Америка – бостандықтың жалғыз қорғаушысы. Ол кез келген уақытта өз мақсаттарына қол жеткізу үшін күресетін болады. Әрбір мемлекет бізге кез келген бағаны төлеуге, қандай да бір ауыртпалықты жеңуге, кез келген қиындықтарды жеңуге, әр досымызға қолдау көрсетуге біз дайынбыз. Бостандықта өмір сүру мен табысқа жетуді қамтамасыз етуге қарсы болатынын мемлекеттер оны білсін. Егер осы сөздерді басқаша интерпретацияласақ бұл американдық дипломатияның ептілігі, ымырасыздығы болуы керек және оны орнатқан кезде қолғаппен жасалуы керек дегенді білдіреді.

Америкалық дипломаттармен, ғалымдармен дипломаттардың көзімен танысайық. Америкада американдық сыртқы саясат пен дипломатияны үнемі жандандыратын бірқатар журналдар жарық көрді.

75 жылдық мерейтойына орай, Сыртқы істер министрлігінің ең беделді журналы «Foreign Affairs» саясат пен дипломатия мәселелеріне ерекше тоқталды. 1994 жылдың қаңтарында журнал американдық сыртқы саясат пен дипломатияны құруда әртүрлі этникалық топтардың оған әсерін тигізетінін атап өтті. Елдің азиялық-америкалық халқы, Калифорнияда 10%, Сан-Францискода 15%, Оңтүстік Калифорнияда Американдық-Испандық тұрғындары және Флорида штатында – 73%. Осы аймақтардағы журналда АҚШ пен Латын Америкасы елдерімен қарым-қатынастар мәселесі шешімін тапқан кезде, сайлаушылардың бұл бөлігінің, олардың этникалық және нәсілдік көзқарастарының шешімі шешуші рөл атқарады және АҚШ-тың дипломатиясы олармен ескерілуі керек.

Американдық дипломатия дамудың келешегін назарға алмай, қазіргі жағдайға негізделген әрекеттерін қалыптастырады деген тұжырымдар бар.

Тарихтағы бірде-бір одақ өзінің жеңісіне жете алмады: Наполеонға қарсы еуропалық коалиция Ватерлоудан жеті жылдан кейін де күйреді; Антанта соғыс аяқталғаннан кейін бір жылдан аз уақыттан бері Версальдағы Конференцияда ыдырай бастады; Гитлерге қарсы коалиция бір жылдан кейін құлдырай бастады. Әрине, Америка Құрама Штаттарына қарсы әскери одақтар жасалмайды, өйткені оларға қарсы әскери бәсекелестікке қабілетті әлемде күш жоқ. Бірақ экономика мен саясатта американдық үстемдік дәуірі туралы бұндай сөздер айта алмаймыз.

Американдық дипломатияның тағы бір алаңдаушылығы американдық ұлттық мүдделердің эрозиясы болып табылады, бұл белгілі бір дәрежеде Батыстың басқа елдерінің дипломатиясына тән. Ол «Қырғи қабақ соғыс» аяқталғаннан кейін пайда болды. Соңғысы АҚШ үкіметінің сыртқы саясат және дипломатия саласындағы адамдармен ынтымақтастығына ықпал етті. Бұл оның бір жағынан әлсіреуіне немесе кем дегенде осы қауымдастықтың өзгеруіне, ал екінші жағынан, бұл қауымдастық пен бірлікті бейнелейтін федералды үкімет тарапынан қарсылықтың пайда болуына немесе нығаюына әкелді.

Қырғиқабақ соғыс кезінде коммунистік елдерден шыққан көшіп-қонушылар өздерінің үкіметтеріне қарсы саяси және идеологиялық себептермен қарсы болды және америкалық антикоммунистік саясатты белсенді қолдады. «Кубалық американдықтар» қазір де Кастро саясатына қарсылық көрсетуді жалғастыруда. Бірақ «қытайлық американдықтар», керісінше, көпшілігінде Қытайға қатысты оңтайлы саясатын қолдана отырып, АҚШ үкіметіне қысым жасайды. Диаспоралардың туған жерлеріне қарым-қатынастарын қалыптастыруда мәдениет идеологияны жеңеді. Экономикалық тұрғыдан алғанда, Америкадағы бұл диаспоралар өз елдеріне елеулі қаржылық қолдау көрсетеді. Америкалық еврейлер, мысалы, жыл сайын Израильге миллиард доллар жібереді. Америкалық армяндар Армения деп аталатын «Кавказ Израильге» де айтарлықтай сома жібереді. Олар көбінесе қабылдаушы үкіметіне өзінің «елдері» үшін оңтайлы саясат жүргізу үшін қысым жасайды.

Соңғы жылдары диаспоралар Түркия мен Грекия арасындағы қақтығыс жағдайында Американың саясатына, Кавказдағы жағдайға, Хорватияны қолдауға, Оңтүстік Африкаға қарсы санкцияларға, Африкаға көмекке, Гаитиге араласуға, НАТО-ның кеңеюіне, санкцияларға ықпал етуге үлкен ықпалын тигізді. Куба, Солтүстік Ирландиядағы жағдай, Израильдің араб елдерімен қарым-қатынасы т.б. жатқызуға болады. Олар көбінесе Құрама Штаттардың мүдделеріне қарама-қайшы бағытқа әсер етеді.

Дж. Шлисингер, АҚШ Қорғаныс министрі, 1997 жылы Стратегиялық халықаралық зерттеулер орталығында оқыған дәрісінде, сайлаушылар топтары әрекеттерінің нәтижесінде «Американың сыртқы саясатына зиян келеді» деп атап өтті. Дүниедегі жетекші державадан оны ешкім күткен жоқ еді. Гарвардтық Стратегиялық зерттеулер институтының қызметкерлері заманауи дипломатияны талдай отырып, халықаралық қарым-қатынастар мен дипломатияда күшті және мақсатты қатысушыларды ерекше бағалайтындығын атап көрсетеді. Дипломаттардың білімі мен кәсібилігі өте мазды. N. Machiavelli өз уақытында «жақсы жауынгер әрқашан әскердің көмегі арқылы алтын мен байлыққа қол жеткізетін болады», – деп айтады. Бірақ бұл уақыт артта қалды. Енді солдаттар мен зымырандар, пулемет пен әскери кемелер, әрине, өз құндылығын жоғалтқан жоқ, бірақ бүгінгі күні жекелеген мемлекеттер өзара байланысты және олар үшін ең бастысы – бейбітшілік пен тұрақтылықты алдыға қояды. Олар қару-жарақ жарысы, ядролық қарудың таралуы және әскери қақтығыстардың алдын алуға көмектеседі деп тұжырымдайды. Осыған байланысты (белгілі ғалым Дж.С. Найфа сілтеме жасай отырып), дипломатияда «жұмсақ күш» теориясын алға қойған жөн.

«Жұмсақ күш» АҚШ-қа ең көп дәрежеде ие болатын аса құнды иелікке айналып барады. Бұл «жұмсақ күш» Американың экономикалық күші мен мәдени артықшылығына байланысты туындайды. Осы теорияны қорғаушылардың пікірінше, қазіргі дүние дөңгелекті еске салады. Оның «жиегі» – АҚШ, «темір инелері» – Батыс Еуропа, Жапония, Қытай, Ресей және Таяу Шығыс. Ал «инелер» үшін, олардың «дөңгелекпен» байланысы бір-біріне қарағанда маңызды. «Жұмсақ күш» жаңа доктринасы АҚШ үшін жұмыс істейді, сайып келгенде – олардың сыртқы саясатының және дипломатияның әлемдік үстемдігін орнатуға қолайлылық жасайды.